

УДК 801.113. 2'59

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА КРИЗИ

Єгорова Ю. О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто причини виникнення кризи та підходи до її визначення в умовах сьогодення в різних науках, здійснено аналіз трактування категорії «криза» різними авторами, а також простежено взаємозв'язок умов виникнення кризи й шляхів її впливу. Запропоновано власне визначення поняття «криза». Виявлено більш широкий спектр чинників появи кризи порівняно з традиційними підходами. Доведено, що головним для розуміння наслідків кризи з погляду переваг і недоліків є визнання того факту, що наслідки будь-якої кризи можуть не лише бути негативними, а й спонукати до позитивних змін.

Ключові слова: криза, міждисциплінарний підхід, визначення, переваги й недоліки, негативний та позитивний ефект.

Єгорова Ю. О. Междисциплинарный подход к изучению феномена кризиса. В статье рассматриваются причины возникновения кризиса и подходы к его определению в современных условиях в разных науках, осуществляется анализ трактовки категории «кризис» различными авторами, а также рассматривается взаимосвязь условий возникновения кризиса и путей его влияния. Предложено собственное определение понятия «кризис». Выявлен более широкий спектр факторов появления кризиса по сравнению с традиционными подходами. Доказано, что главным для понимания последствий кризисов с точки зрения преимуществ и недостатков является признание того факта, что последствия любого кризиса могут не только быть отрицательными, но и побудить к позитивным изменениям.

Ключевые слова: кризис, междисциплинарный подход, определение, преимущества, недостатки, отрицательный и позитивный эффект.

Yegorova Yu. O. Multidisciplinary approach to the study of crisis phenomenon. The article examines the causes of the crisis and approaches to its definition in modern conditions in different sciences, analyzes the interpretation of the category "crisis" by various authors, and also examines the interrelationship between the conditions for the emergence of the crisis and the ways of its impact. Proposed own definition of the concept of "crisis". A wider range of factors of the emergence of the crisis is revealed in comparison with traditional approaches. It is proved that the main for understanding the consequences of crises in terms of advantages and disadvantages is the recognition that the consequences of any crisis can not only be negative, but also encourage positive changes.

Key words: crisis, multidisciplinary approach, definition, advantages and disadvantages, negative and positive effect.

Постановка проблеми. Криза впродовж останнього часу привертає увагу людей усього світу, а події, які відбуваються в багатьох країнах, не можуть залишити байдужими нікого. Сучасна українська криза, яка бере свій початок у 2014 р. та продовжується, на жаль, донині, приймає дедалі нові форми, зачіпаючи різні аспекти життя українського суспільства. Це

зумовлює необхідність її адекватного лінгвокультурологічного тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення кризових явищ, їх причин і наслідків займаються вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В. Г. Сибіряков, В. О. Василенко, В. Н. Крутько, І. В. Дацюк, О. Б. Крутик, П. С. Грін, Л. Бартон, О. І. Галушко, А. М. Ткаченко, О. П. Єлець, О. Д. Чернявський, Г. П. Іванов, Дж. М. Кейнс, Т. Гренц, Ю. Розенталь,

Б. Піджненбург, А. М. Штангрет, В. Н. Крутько, Р. Хіт, В. Є. Ланкіна, С. Фішер, К. Макконел, С. Брю та інші. Незважаючи на значну кількість публікацій із цієї тематики, сьогодні існує низка невирішених питань у такому напрямі аналізу.

Мета статті – вивчення підходів до трактування поняття «криза» та уточнення його суті.

Зазначена мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) дати визначення терміна «криза»; 2) розглянути вживання поняття «криза» в різних науках і сферах діяльності людини; 3) проаналізувати різні класифікації кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «криза» (з грец. *krisis*) означає різкий перелом, тяжкий перехідний стан, крайню точку падіння, гостру нестачу, невідповідність. Поняття «криза» як соціальне явище вивчається з давніх часів і продовжує перебувати під пильною увагою філософів, психологів, політиків, військових та економістів. Так, наприклад, визначні мислителі стародавнього світу й середньовіччя започаткували осмислення кризи як соціального явища.

Е. Еріксон як представник психологічної думки умовно поділяв життя людини на цикли, у межах яких вона переживала певні психосоціальні кризи. Політичні кризи вважаються одними з найнебезпечніших, оскільки їх наслідками можуть бути розпад системи управління та соціальна катастрофа. М. І. Туган-Барановський трактував поняття «криза» з економічного боку. Він наголошував на тому, що криза – це нестабільний процес, який має особливість повторюватись.

В економіці термін «криза» набув поширення й визначення насамперед у зв'язку з розробленням концепції циклічності розвитку економічних систем, яка належить до фундаментальних складників категоріального апарату економічної теорії та понад 100 років є об'єктом досліджень різних наукових шкіл і напрямів економічної науки.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики з утвердженням когнітивно-дискурсивної парадигми фокус уваги дослідників дедалі більше зосереджується на міждисциплінарному синтезі. Вимоги інтеграції лінгвального, еконо-

мічного й соціокультурного в лінгвістичних студіях висувають на перший план вивчення економіко-політичної діяльності людини, втіленої в мові.

Становлення поняття «криза» починається з вивчення цього феномена визначними мислителями стародавнього світу та середньовіччя, серед яких – Арістотель, Конфуцій, Платон та інші. Саме вони започаткували осмислення кризи насамперед як соціального явища [2; 4; 28; 17]. Стародавні греки використовували поняття кризи в таких випадках: у клінічній концепції Гіппократа (на позначення вирішальної стадії хвороби й переломного моменту, після якого відбуваються зміни в стані хворого); в історичній концепції Фукідіда (як момент зміни); у драматичних ідеях Арістотеля (посилення конфлікту завдяки наявності в героя вибору: піти від ситуації або змінитись і через подолання кризи перейти в нову сутність) [3].

Сучасне розуміння поняття «криза» відрізняється як від початкового грецького («вирішальна стадія хвороби»), так і від того значення, яке в нього вкладали давньогрецькі філософи давнини («час змін»). У процесі історичного розвитку це поняття набуло додаткових значень, розширило сферу функціонування, проникнувши практично в усі галузі життєдіяльності людини, стало «нормою життя» сучасної людини. Воно активно функціонує майже в усіх галузях знань, адже збільшення уваги до проблем кризи останнім часом – знакова особливість не лише суспільних (психології, історії, економіки, соціології, політології тощо), а й природничих (медицини, фізики тощо) дисциплін.

Так, у *психології*, наприклад, Е. Еріксон життя людини умовно поділяє на вісім циклів, у межах яких вона переживає певні психосоціальні кризи (кризи ідентичності), які вчений визнає як «необхідний атрибут життя» [25]. Проте, звичайно, Е. Еріксон не був єдиним психологом, який оперував поняттям «криза». Проблема кризи знаходить своє вирішення в теоріях З. Баумана, Дж. Тернера, А. Маслоу та інших авторів.

Цим поняттям послуговуються різні наукові дисципліни залежно від своїх інтересів. Широ-

кий спектр видів, конкретних форм і змісту кризи робить її предметом уваги найрізноманітніших галузей знання.

Практика показує, що кризи не однакові не тільки за причинами та наслідками, а й за своєю суттю. Необхідність у розгалуженій класифікації криз пов'язана з диференціацією засобів і способів управління ними. Якщо є типологія та розуміння характеру кризи, з'являються можливості зниження її гостроти, скорочення часу й забезпечення безболісності протікання.

Існують загальні та локальні кризи. Загальні кризи охоплюють соціально-економічну систему, а локальні – тільки її частину. Це поділ криз за масштабами прояву. Звичайно, він має умовний характер. У конкретному аналізі кризових ситуацій необхідно враховувати межі соціально-економічної системи, її структуру й середовище функціонування.

За проблематикою можна виділити макрокризи та мікрокризи. Макрокризі властиві досить великі обсяги й масштаби проблематики, натомість мікрокриза охоплює лише окрему проблему чи групу проблем.

Особливістю кризи є те, що вона, будучи навіть локальною чи мікрокризою, як ланцюгова реакція може поширюватись на всю систему або всю проблематику розвитку, оскільки в системі існує органічна взаємодія всіх елементів, і проблеми не зважуються окремо. Однак це виникає тоді, коли немає управління кризовими ситуаціями, немає заходів локалізації кризи та зниження її гостроти або ж, навпаки, коли здійснюється обмірювана мотивація розвитку кризи (можливе й таке).

В *історичному аспекті* поняття «криза» трактується як «вираження нового часу, що знаменує та пришвидшує кінець епохи» [9, 358]. Усвідомлення такої зміни пов'язане з поширенням цього терміна, проте саме поняття, як і раніше, залишається «багатошаровим та неоднозначним, як і емоції, що пов'язані з ним» [9, 358].

Криза є невід'ємною частиною функціонування й зміни систем, особливо соціальних. Соціальні системи можуть контрастувати як із зовнішнім середовищем, так і між собою [3, 47].

У межах *соціології* кризи визначають як фактор розвитку суспільства [12]. Теоретики соціальної філософії М. А. Бердяєв, Р. Гвардіні, Е. Гуссерль, Г. Зіммель, Х. Ортега-і-Гассет, В. С. Соловйов [9; 15; 18; 23] приділяли значну увагу культурній, духовній і світоглядній кризі. Тісний зв'язок між політичними й соціальними процесами в період кризи встановив П. А. Сорокін, зосередившись на революціях, соціальних вибухах і катастрофах.

Соціальні кризи виникають під час заострення протиріч або зіткнення інтересів різних соціальних груп чи утворень (працівників і роботодавців, профспілок і підприємців, працівників різних професій, персоналу й менеджерів тощо). Часто соціальні кризи є ніби продовженням і доповненням криз економічних, хоча можуть виникати й самі по собі, наприклад, з приводу стилю управління, невдоволення умовами праці, ставлення до екологічних проблем, з патріотичних почуттів.

Особливе місце в групі соціальних криз посідає політична криза. Це криза в політичному устрої суспільства, криза влади, криза реалізації інтересів різних соціальних груп і класів, в управлінні суспільством. Політичні кризи, як правило, торкаються всіх сторін розвитку суспільства та переходять у кризи економічні.

Організаційні кризи виявляються як кризи поділу й інтеграції діяльності, розподілу функцій, регламентації діяльності окремих підрозділів, як відділення адміністративних одиниць, регіонів, філій чи дочірніх фірм.

В організаційному устрої будь-якої соціально-економічної системи можуть загострюватись організаційні відносини. Це виявляється в ділових конфліктах, у виникненні плутанини, безвідповідальності, складності контролю тощо, що спостерігається за надмірного чи швидкого зростання соціально-економічної системи, зміни умов її функціонування й розвитку, у помилках під час часткової реконструкції організації або організаційної перестраховки, що зумовлює бюрократичні тенденції. Організаційна криза виявляється часто як параліч організаційної діяльності, однією з форм якого є її непомірна бюрократизація.

Існує думка, що найнебезпечнішими є **політичні кризи**, наслідками яких можуть бути розпад усієї системи управління та соціальна катастрофа [21]. Політична криза – це результат нестабільного розвитку політичної системи або тупикового стану політичних відносин, найвищий прояв політичних протиріч [21].

Економічні кризи також відводиться окреме місце. Так, наприклад, важлива характеристика кризи – її періодичність – була виявлена М. І. Туган-Барановським. Він наголошує на тому, що криза – це нестабільний динамічний процес, який має особливість повторюватись.

Психологічні кризи також є частими в сучасних умовах соціально-економічного розвитку. Це кризи психологічного стану людини. Вони виявляються у вигляді стресу, що набуває масового характеру, у виникненні почуття невпевненості, паніки, страху за майбутнє, незадоволеності роботою, правовою захищеністю й соціальним станом. Це кризи в соціально-психологічному кліматі суспільства, колективу чи окремої групи.

Технологічна криза виникає як криза нових технологічних ідей в умовах явно вираженої потреби в нових технологіях. Це може бути криза технологічної несумісності виробів або криза відторгнення нових технологічних рішень. У більш узагальненому плані такі кризи можуть виглядати як кризи науково-технічного прогресу – загострення протиріч між його тенденціями, можливостями, наслідками. Наприклад, сьогодні явну кризу переживає ідея мирного використання атомної енергії, будівництва атомних електростанцій і кораблів.

За безпосередніми причинами виникнення кризи поділяються на *природні, суспільні та екологічні*. Перші викликані природними умовами життя й діяльності людини. До причин таких криз належать землетруси, урагани, пожежі, кліматичні зміни, повені. Усе це не може не позначатись на економіці, психології людини, соціальних і політичних процесах. За визначених масштабів такі явища природи викликають кризи.

Причиною кризи можуть бути також суспільні відносини в усіх видах їх прояву.

У сучасних умовах велике значення має розуміння й розпізнавання криз взаємин людини з природою – екологічних. Це кризи, що виникають під час зміни природних умов, викликаних діяльністю людини (виснаження ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виникнення небезпечних технологій, нехтування вимогами законів природної рівноваги).

Кризи також можуть бути передбачуваними (закономірними) та несподіваними (випадковими). Передбачувані кризи настають як етап розвитку, вони можуть прогнозуватись і викликаються об'єктивними причинами нагромадження факторів; пов'язаними з виникненням кризи можуть бути потреби реструктуризації виробництва, зміна структури інтересів під впливом науково-технічного прогресу.

Несподівані кризи часто бувають результатом або грубих помилок в управлінні, або яких-небудь природних явищ, або економічної залежності, що сприяє розширенню й поширенню локальних криз.

Різновидом передбачуваних криз є циклічна криза (звичайно, у тому разі, якщо відома й вивчена природа кризи та її характер). Вона може виникати періодично та має відомі фази свого настання й протікання.

Існують також кризи явні й латентні (приховані). Перші протікають помітно та легко виявляються, другі ж є прихованими, протікають відносно непомітно, а тому найбільш небезпечні.

Кризи бувають глибокими й легкими. Глибокі, гострі кризи часто ведуть до руйнування різних структур соціально-економічної системи. Вони протікають складно та нерівномірно, часто акумулюють безліч протиріч, зв'язуючи їх у заплутаний клубок. Легкі, м'які кризи протікають більш послідовно й безболісно, їх можна передбачити, ними легше управляти.

Уся сукупність можливих криз поділяється також на групи криз затяжних і короткочасних. Фактор часу в кризових ситуаціях відіграє важливу роль. Затяжні кризи, як правило, проходять болісно й складно. Вони часто є наслід-

ком невміння управляти кризовими ситуаціями, нерозуміння суті й характеру кризи, її причин і можливих наслідків.

Розуміння кризи як явища, що має ознаки розвитку, дає змогу класифікувати її стадії:

1) стадія передування (prodromal stage), з якої саме виникають ознаки кризи;

2) прояв кризи (crisis break out), або стадія загострення (acute stage), коли подія викликає шкоду;

3) хронічна (затяжна) стадія (chronic stage), коли робляться спроби «навести порядок»;

4) стадія дозволу (resolution), коли є явні ознаки того, що криза закінчилась.

Класифікація криз за типом впливу на суб'єктів (економіки, політики, сфери культури тощо), характером перебігу (ізолюваний, системний) і тривалості (короткострокові, довгострокові) підтверджує здатність криз взаємодіяти, частково збігатись у часі, доповнювати й поглиблювати одна одну, таким чином посилюючи негативні, руйнівні тенденції.

У лінгвістиці поняття «криза» також широко застосовується. В академічному тлумачному «Словнику української мови» поняття «криза» описано як «різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища» [1]. Аналіз кризи дає змогу говорити про складність її семантичної структури, оскільки її основні елементи зберігаються незалежно від впливу екстралінгвістичних чинників. Так, поняття «криза», якому притаманні численні мовні прояви в дискурсах різних типів, стає об'єктом

дослідження як у семантиці, дискурсології, лінгвокультурології, стилістиці, так і в лінгвокогнітивістиці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене теоретичне дослідження показало, що існують три основні наукові напрями визначення поняття «криза»:

1) криза виконує руйнівну функцію, що призводить до загрози життєздатності системи;

2) криза руйнує, що приводить до подальшого розвитку та переходу на інший, якісно новий стан існування;

3) криза є порушенням рівноваги.

Логіка проведеного теоретичного огляду й аналізу існуючих поглядів дала змогу виділити головні ознаки кризи, а саме:

– це явище, ситуація або подія; при цьому кризовий стан системи – це процес виникнення такої події;

– це завжди зміна (позитивна/негативна) певного процесу;

– вона призводить до виникнення потенційно негативних результатів. При цьому потенційними вони є тому, що зазначені негативні результати можна попередити за умови вчасного реагування на початковому етапі виникнення кризи. Тобто результати в будь-якому разі не можуть бути позитивними.

Отже, на нашу думку, криза – це негативне явище, зумовлене впливом зовнішніх чи внутрішніх чинників, які призводять до відхилення від рівноважного стану, що досягло крайньої точки рівноважної зони.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>.
2. Аристотель. Політика / Аристотель. – М. : АСТ, 2010. – 400 с.
3. Аристотель. Етика. Естетика. Поетика / Аристотель. – Минск : Харвест, 2011. – 1280 с.
4. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
5. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: от теории словесности к теории текста : [антология] / под общ. ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
6. Бабушкин А. П. Общеязыковые концепты и концепты языковой личности / А. П. Бабушкин // Вестник Воронежского государственного университета. Серия 1 «Гуманитарные науки». – Воронеж, 1997. – № 2. – С. 114–118.
7. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж, 1996. – 104 с.
8. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М., 1999. – 780 с.
9. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С. Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация. – М., 2003. – Вып. 24. – С. 5–12.

10. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение / С. Г. Воркачев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kubstu.ru/lingvoconcept/inde/htm>.
11. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования / С. Г. Воркачев. – Волгоград, 2007. – 400 с.
12. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация: общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 230–293.
13. Грузберг Л. А. Концепт / Л. А. Грузберг // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – С. 181–184.
14. Гуссерль Э. Логические исследования : в 2 т. / Э. Гуссерль ; пер. с нем. В. И. Молчанова. – М. : Академический проект, 2011–2011. – Т. 2. – Ч. 1 : Исследования по феноменологии и теории познания. – 2011. – 576 с.
15. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С. А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. статей. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2013. – № 6. – С. 47–76. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home>.
16. Зиммель Г. Конфликт современной культуры / Г. Зиммель // Культурология. XX век : [антология]. – М. : Юристь, 1995. – С. 378–398.
17. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
18. Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап. – пер. с англ. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 382 с.
19. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
20. Краткий словарь когнитивных терминов / под ред. Е. С. Кубряковой. – М., 1996. – 245 с.
21. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М., 2007. – 297 с.
22. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / М. В. Пименова. – Кемерово, 2004. – 386 с.
23. Попова З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 2007. – 250 с.
24. Прохоров Ю. Е. В поисках концепта / Ю. Е. Прохоров. – М., 2008. – 176 с.
25. Рогозян О. В. Политический кризис: анализ и технологии урегулирования: на примере Краснодарского края : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты; этнополитическая конфликтология; национальные и политические процессы и технологии» / О. В. Рогозян. – Краснодар, 2006. – 30 с.
26. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты / Г. Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 260 с.
27. Соломоник А. Б. Семиотика и лингвистика / А. Б. Соломоник. – М., 1975. – 256 с.
28. Степанов Ю. С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии) / Ю. С. Степанов // Известия Российской академии наук. Серия «Литература и язык». – М., 2001. – № 1. – С. 3–11.
29. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 1998. – С. 336–337.
30. Durkheim É. The Rules of Sociological Method : preface to the 2nd edition / É. Durkheim ; trans. W. D. Halls. – New York : The Free Press, 1982. – 264 p.
31. Koselleck R. Crisis / R. Koselleck, M. W. Richter // Journal of the History of Ideas. – 2006. – Vol. 67. – № 2. – P. 357–400.